

روش پژوهش و نگارش علمی: راهنمای عملی

تألیف

دکتر علی اشرف نظری

دانشیار علوم سیاسی دانشگاه تهران

شماره مسلسل ۹۲۸۷

شماره انتشار ۳۸۸۱

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه : نظری، علی اشرف، ۱۳۵۸-
 عنوان و نام پدیدآور : روش پژوهش و نگارش علمی: راهنمای عملی/ تألیف علی اشرف نظری.
 مشخصات نشر : تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۶.
 مشخصات ظاهری : ۲۴۴ ص.
 فروست : انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۸۸۱.
 شابک : 978-964-03-7100-8
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
 یادداشت : کتابنامه.
 موضوع : نگارش علمی و فنی--دستنامه‌ها
 شناسه افزوده : دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات
 رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۶ ۹/عن ۱۱/ T
 رده‌بندی دیویی : ۸۰۸/۰۶۶۶
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۹۱۲۲۹۴

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

ISBN:978-964-03-7100-8

9 789640 371008

عنوان: روش پژوهش و نگارش علمی: راهنمای عملی
 تألیف: دکتر علی اشرف نظری
 ویرایش ادبی: فرشاد رضوان
 نوبت چاپ: اول
 تاریخ انتشار: ۱۳۹۶
 شمارگان: ۵۰۰ نسخه
 ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
 چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

بها: ۱۶۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
 پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>
 پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

هدیه به

بهاره سازمند

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فهرست

مقدمه کتاب.....	ر
فصل اول - آشنایی با مفاهیم و کلیات روش پژوهش.....	۱
تبيين مفاهيم.....	۱
اهمیت روش مندی در پژوهش.....	۷
راهبردهای پژوهش.....	۹
الف. راهبرد استقرایی.....	۱۲
ب. راهبرد قیاسی.....	۱۴
ج. راهبرد استفهامی - تفسیری.....	۱۷
نتیجه‌گیری.....	۱۹
فصل دوم - رویکردهای اصلی در پژوهش.....	۲۱
مقدمه.....	۲۱
رویکرد کمی - تجربی.....	۲۱
رویکرد کیفی - تفسیری.....	۳۰
روش‌های پژوهش ترکیبی.....	۳۴
نتیجه‌گیری.....	۳۷
فصل سوم - فرایند پژوهش و برخی مشکلات اولیه.....	۳۹
مقدمه.....	۳۹
مشکلات اولیه پژوهش.....	۴۱
الف. دشواری درست شروع کردن.....	۴۱
ب. بروز سردرگمی و بلا تکلیفی اولیه.....	۴۱
ح. احساس مبهم درباره یک پدیده.....	۴۱
د. کامل‌گرایی افراطی یا وسواس بی‌مورد.....	۴۸

فهرست □ ج

۴۲.....	د. عدم بررسی ادبیات پژوهشی موجود.....
۴۲.....	ه. کلی‌گویی و عدم تعریف دقیق مفاهیم.....
۴۲.....	و. بی‌توجهی به اقتصاد مطالعه و نوشتار.....
۴۳.....	ز. بن‌بست در فرضیه.....
۴۳.....	ح. عدم توجه به زمان‌بندی دقیق.....
۴۴.....	ط. عدم بازبینی نهایی کار (شکلی و محتوایی).....
۴۵.....	نتیجه‌گیری.....

فصل چهارم - شناسایی و طرح مسئله پژوهش..... ۴۷

۴۷.....	طرح مسئله پژوهش: موضوع خود را مشخص کنید.....
۵۳.....	شیوه‌های فهم دقیق مسئله پژوهش.....
۶۲.....	شیوه بیان مسئله پژوهش.....
۶۴.....	تمرین.....

فصل پنجم - بررسی ادبیات علمی موجود و فهم زمینه‌های پژوهش..... ۶۵

۶۵.....	بررسی ادبیات موجود.....
۶۷.....	نحوه مطالعه ادبیات موجود.....
۷۰.....	نحوه نگارش ادبیات موجود.....
۷۲.....	نتیجه‌گیری.....
۷۳.....	تمرین.....

فصل ششم - سنخ‌شناسی پژوهش: بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای..... ۷۵

۷۵.....	اهمیت سنخ‌شناسی پژوهش.....
۷۶.....	پژوهش بنیادی.....
۷۷.....	پژوهش کاربردی.....
۸۰.....	پژوهش توسعه‌ای.....
۸۱.....	نتیجه‌گیری.....
۸۲.....	تمرین.....

فصل هفتم - پرسش‌های پژوهش و ارائه فرضیه علمی ۸۳

مقدمه	۸۳
چند نمونه پرسش اصلی	۸۶
فرضیه و اهمیت آن	۸۷
چند نکته مهم در طرح فرضیه	۹۳
متغیرهای فرضیه و انواع آن	۹۳
انواع متغیرها	۹۵
رابطه بین دو یا چند متغیر	۹۸
انواع فرضیه	۹۹
شیوه‌های بیان فرضیه	۱۰۱
نکات مهم در طرح فرضیه	۱۰۲
تمرین	۱۰۴

فصل هشتم - چارچوب نظری پژوهش ۱۰۵

مقدمه	۱۰۵
تعریف نظریه	۱۰۶
آشکارسازی طرح نظری پژوهش	۱۱۰
تبیین مفاهیم	۱۱۳
تمرین	۱۲۲

فصل نهم - ارائه مدل تحلیلی و عملیاتی کردن پژوهش ۱۲۳

مقدمه	۱۲۳
مراحل ارائه مدل تحلیلی پژوهش	۱۲۴
ارائه مدل تحلیلی (عملیاتی) پژوهش	۱۲۶
تمرین	۱۲۹

فصل دهم - انواع مقاله علمی ۱۳۱

مقدمه	۱۳۱
انواع مقاله	۱۳۱

فهرست □ خ

الف. مقاله پژوهشی.....	۱۳۲
ب. مقاله مروری.....	۱۳۳
ج. مقاله علمی - ترویجی.....	۱۳۴
د. مقاله دانشنامه‌ای یا دائرةالمعارفی.....	۱۳۴
ه. مقاله نقد و بررسی.....	۱۳۶
و. مقاله همایش یا سمینار.....	۱۳۸
ز. مقاله گردآوری یا ارائه نقطه نظر.....	۱۳۹

فصل یازدهم - اجزای اصلی نوشتار علمی..... ۱۴۱

مقدمه.....	۱۴۱
چکیده.....	۱۴۲
مقدمه.....	۱۴۷
متن اصلی پژوهش.....	۱۵۳
نتیجه‌گیری.....	۱۶۰
پانویس یا پی‌نوشت و ضمائم.....	۱۶۲
دستورالعمل‌های شیوه نگارش مقاله علمی.....	۱۶۲
نتیجه‌گیری: چند نکته پایانی.....	۱۶۹

فصل دوازدهم - نحوه ارجاع‌دهی و مستندسازی پژوهش..... ۱۷۱

مقدمه.....	۱۷۱
شیوه‌های ارجاع‌دهی.....	۱۷۴
۱. الگوی برون‌متنی.....	۱۷۵
الف. شیوه‌نامه شیکاگو.....	۱۷۵
ب. شیوه‌نامه هاروارد و ج. شیوه‌نامه ونگور.....	۱۷۶
۲. الگوی درون‌متنی: شیوه‌نامه انجمن روان‌شناسی آمریکا (APA).....	۱۷۶

چند نکته مهم..... ۱۷۷

نحوه تدوین فهرست منابع یا کتابنامه.....	۱۷۸
۱. کتاب.....	۱۷۹

۱۸۱	۲. مقاله
۱۸۲	۳. طرح پژوهشی، پایان نامه و رساله
۱۸۲	۴. سایت و شبکه‌های اجتماعی
۱۸۳	۱. فرهنگ لغت، دایره‌المعارف و روزنامه
۱۸۴	۲. نحوه ارجع به سخنرانی
۱۸۵	تمرین
۱۸۷	فصل سیزدهم - نکات مهم برای نهایی‌سازی پژوهش
۱۸۷	مقدمه
۱۸۷	الف. نکات شکلی
۱۹۳	ب. نکات محتوایی
۱۹۵	فصل چهاردهم - نحوه جستجوی علمی در اینترنت
۱۹۵	مقدمه
۱۹۶	۱. جستجوی ساده
۱۹۷	۲. عملگر And
۱۹۸	۳. جستجو به وسیله عملگر منطقی " or " و " "
۱۹۸	۴. عملگر AND
۱۹۸	۵. عملگر +
۱۹۹	۶. عملگر *
۱۹۹	۷. عملگر ()
۱۹۹	۸. عملگر هم معنی‌ها (~)
۱۹۹	۹. عملگر subject
۲۰۰	۱۰. عملگر define
۲۰۰	۱۱. عملگر author
۲۰۱	۱۲. عملگر وبسایت site یا domain
۲۰۲	۱۳. عملگر Movie
۲۰۴	۱۴. عملگر filetype
۲۰۴	۱۵: جستجو در عناوین all in title

فهرست □ ذ

۲۰۵..... location و source عملگرهای

۲۰۶..... آشنایی با مؤسسه اطلاعات علمی

۲۱۱..... سخن آخر

۲۱۵ منابع

مقدمه کتاب

تعلیم ندادن به کسی که علاقه‌مند آموختن است، هدر دادن یک «انسان»؛
و تعلیم دادن به کسی که علاقه‌مند به آموختن نیست، هدر دادن «خود» است.

هر یک از ما به واسطه علاقه‌مندی ذاتی به انجام دادن پژوهش، تحصیل در دانشگاه و ملزم شدن به انجام دادن تکلیف آموزشی به صورت ارائه مقاله پژوهشی یا نوشتن پایان‌نامه و رساله، یا به دلیل علاقه مندی به فعالیت‌های پژوهشی، با نگارش علمی^۱ و مسائل اولیه آن سروکار پیدا کرده‌ایم. احتمالاً وقتی برای نخستین بار در صدد نوشتن یک مقاله یا نوشتار پژوهشی برآمده‌ایم، چنین پرسش‌هایی در ذهن ما مطرح شده است: درباره چه مسئله‌ای باید پژوهش کنیم؟ عنوان پژوهش را چگونه باید انتخاب کنیم؟ باید از کجا شروع کنیم؟ تیترا و عناوین فرعی پژوهش کدامند؟ چگونه می‌توان فیش‌برداری دقیقی انجام داد و آنها را ساماندهی و تنظیم کرد؟ چگونه می‌توان مطالب و محورهای مقاله را ساماندهی کرد؟ منابع مرتبط با پژوهش را چگونه می‌توان شناسایی کرد؟ نحوه ارجاع‌دهی به منابع به کار رفته و مستندسازی متن چگونه است؟

در این وضعیت، شاید این پرسش‌ها به ذهن می‌رسد که اگر نتوانم کار خود را در موعد مقرر ارائه کنم، باید چه کنم؟ چون با نوشتن مقاله یا به تعبیر درست‌تر با هر گونه نگارش علمی آشنا نیستم، آیا بهتر نیست از خیر مقاله‌نویسی و نمره آن بگذرم و عطای آن را به لقای آن ببخشم؟ بهتر نیست تا آخرین لحظه صبر کنم که از قدیم گفته‌اند «از این ستون به آن ستون فرج است!». شاید در این شرایط با دو گزینه روبه‌رو شویم:

نخست آن که پس از کلی کلنجار فکری و درک ضرورت‌ها، این راه‌حل را برای خود مطرح کنیم که با بسط مرزهای دانش در اینترنت، اینک فرصت آن رسیده است که ما هم مانند بسیاری دیگر، مطلبی را از اینترنت کپی کنیم و به استاد دهیم! البته در چارچوب این گزینه، افراد زرتنگ‌تری هم هستند که در صدد بر می‌آیند با تغییر عنوان مقاله، یا جابه‌جا کردن برخی واژه‌های یک مقاله در گذشته نوشته شده! (برای مثال استفاده از واقع‌گرایی به جای رئالیسم) و یا تلفیق مطالب چند مقاله با هم و سرهم بندی مطالب آن از این راهکار استفاده کنند. شاید «ویلسون میزner»^۲ با دیدن برخی کارهایی که هر

1. Scientific Writing

2. Willson Mizner

بندی از آن، از دیوانی به عاریت گرفته شده بود، متقاعد شد که در تعریف پژوهش بنویسد: «دزدیدن از یک نویسنده سرقت ادبی است، اما اگر از چند نویسنده بزدید، نامش می‌شود پژوهش!»^۱

دوم آن‌که، ممکن است با خود عهد ببندید تا تمام تلاش خویش را برای ارائه یک مقاله خوب و اصیل به کار گیرید و متفاوت از رویه موجود عمل کنید.

امیدارم شما جزو این دسته آخر باشید یا اگر هم اکنون چنین نیستید، بعد از مطالعه این کتاب به جرگه این افراد بپیوندید، زیرا در وضعیت کنونی که بازار اشتغال دولتی محدود شده است و رقابت علمی تنگاتنگی بین دانش آموختگان رشته‌های مختلف علوم انسانی وجود دارد، تنها آن دسته موفق خواهند شد جایگاهی متناسب با شأن خود به دست آورند که علاوه بر توانمندی‌ها و مهارت‌های آموزشی (نظیر معدل الف، که شرط لازم یادگیری بهینه است)، دارای قدرت لازم برای نگارش علمی (که شرط کافی برای مستدل کردن ایده‌ها و توانایی توجیه آنهاست) باشند. شاید همه افراد بتوانند با مطالعه کافی منابع با دیگران وارد بحث‌های شفاهی شوند، اما شاید فقط عده معدودی توانسته باشند توانایی‌های نوشتاری خود را ارتقاء داده باشند. شاید بسیاری از افراد را در کسوت دانشجو و حتی استاد (البته در خارج از کشور!) می‌شناسیم که از حیث نگارش علمی دارای مشکل جدی بوده و هستند و قادر به بیان مسئله، انتقال مفاهیم و تبیین ایده‌های خود برای دیگران نیستند. بنابراین، می‌توان گفت نگارش علمی نه یک انتخاب، بلکه یک ضرورت است؛ زیرا به ما توانایی‌هایی می‌دهد که بتوانیم متفاوت و دقیق بیندیشیم و مستدل‌تر از پیش به مسائل بنگریم. یک جمله رایج در دانشگاه‌ها و مراکز علمی بین‌المللی با این مضمون وجود دارد که «منتشر کن یا حذف شو»^۲ که ناظر بر ضرورت ارائه نوشتارهای علمی است.

شاید بیان یک خاطره برای درک اهمیت روش پژوهش (به ویژه برای آنها که تصور درستی از جایگاه و ضرورت آن ندارند) راهگشا باشد. در یکی از روزهای پاییزی سال ۱۳۶۶ شمسی، مسئولیت ارسال نامه به سازمان سنجش از سوی اخوی بزرگ‌تر به بنده واگذار شد. من که از این احساس بزرگ شدن و مشارکت (آن هم در آغازین روزهای کلاس سوم دبستان) خوشحال شده بودم، با پیشنهاد یک پاداش تصورناپذیر در قبال انجام دادن چنین کاری بیشتر مشتاق آن شدم. پاداش من این بود که در ازای پست پاکت نامه، ۳ تومان (همان ۳۰ ریال امروز!) را برای خودم خرج (و به قول امروزی‌ها هزینه!) کنم و دو تومان را هم صرف خرید تمبر. در میانه راه با خود اندیشیدم که چرا نباید همه آن پنج تومان

۱. در حکایتی فارسی با عنوان «دزدی شعر» می‌خوانیم: «شاعری قصیده ای نزد صاحب بن عبّاد آورد که هر بیت آن از دیوانی و هر معنای آن زاده طبع سخندانی بود. صاحب به او گفت: برای ما عجب قطار شتری آورده‌ای که اگر کسی مهارشان را باز کند، هر یک به گله دیگری بگراید!».

۲. «Publish or perish»: ترجمه دیگر این جمله، «منتشر کن یا بمیر» است.

س □ روش پژوهش و نگارش علمی: راهنمای عملی

را برای خودم هزینه کنم؟ مگر تمیر چه مشکلی را حل می‌کند که باید دو تومان از آن پول بی‌زبان را برای آن هزینه کنم؟ پس از کلی مقدمه‌چینی فلسفی، به این نتیجه رسیدم که آن دو تومان باقی‌مانده را هم خرج کنم و پاکتِ نامه را بدون باطل کردن تمیر در صندوق پستی بیندازم. اما پس از مدتی صبر و انتظار، نتیجه‌ای که حاصل شد ناباورانه (از نظر من) و البته طبیعی (از نظر اداره پست!) بود: برگشت نامه به در منزل! شاید به صورت قیاسی بتوان گفت که روش پژوهش در حکم همان تمیر برای کارهای پژوهشی است و اگر می‌خواهیم راز برگشت خوردن مقاله، رد شدن رساله یا کتاب خود را بدانیم، باید اندکی بیشتر درباره اهمیت آن تأمل کنیم.

البته هنوز پرسش‌های مهمی پیش روی ماست که برای درک اهمیت روش پژوهش، شایسته توجه هستند: آیا نگارش مقاله و پایان‌نامه نیازمند استعداد ذاتی بوده یا مجموعه مهارت‌هایی آموختنی یا استعدادی اکتسابی است؟ آیا در مراحل اولیه کار، فقط توصیف داده‌ها برای نگارش مقاله کفایت می‌کند یا باید ابعاد تحلیلی بحث را بیشتر اولویت داد؟ آیا به توصیف همه جزئیات نیازی هست یا فقط باید به کلیات مسئله مورد پژوهش توجه داشت؟ اصول و قواعد لازم برای ارائه یک مقاله پژوهشی یا پایان‌نامه و طرح پژوهشی کدامند؟ چگونه می‌توان داده‌های جمع‌آوری شده را ترکیب و به عبارت دقیق تألیف کرد؟

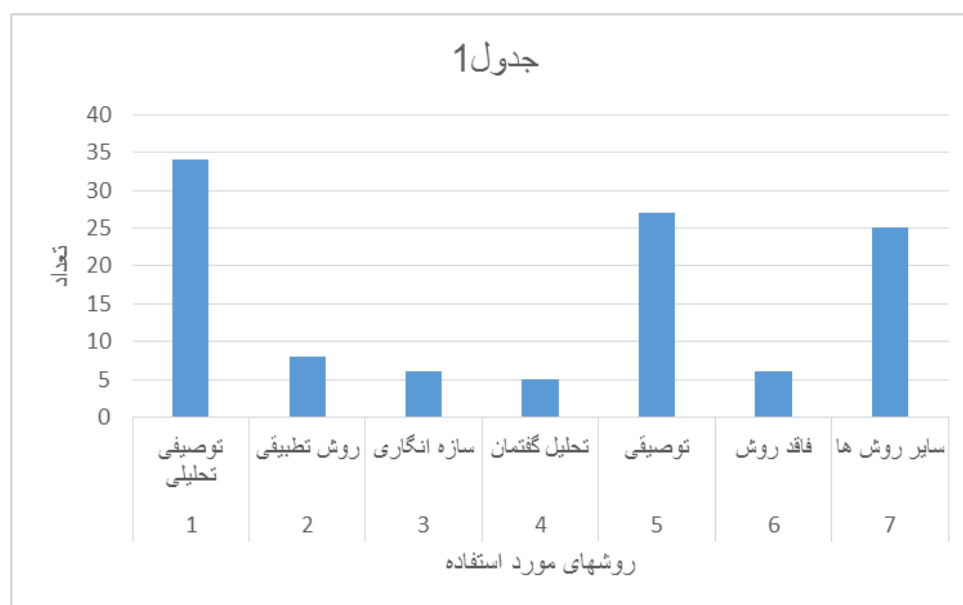
یکی از بزرگ‌ترین مشکلات موجود در رشته علوم سیاسی در ایران و به طریق اولی در پژوهش‌های موجود، فقدان روش‌مندی و نگرش کاربردی است. چنان که می‌بینیم برخی از دانشجویان با وجود فراگرفتن بسیاری از ابعاد نظری دانش، قادر به ارائه تحلیلی عینی و معطوف به واقعیت‌های جاری یا عبور از حوزه فلسفه علم به عرصه طراحی پژوهش^۱ نیستند. یکی از نویسندگان ایرانی، در این زمینه چنین می‌نویسد:

«من به متد [روش] کار در علم بیش از خود علم [ارزش] قائل هستم. معلومات علمی، اکتشافات، اختراعات، تحقیقات و اطلاعات مختلفی است که بشر روی هم انباشته و دانستن هر یک از این رشته‌ها شخص را در آن متخصص می‌نماید. در صورتی که اگر متدی در کار نداشته باشیم و آن را نشناسیم، به مانند انباری هستیم که معلومات را در ما انباشته‌اند، و در غیر این صورت یعنی با داشتن متد صحیح، ما سازنده علم خواهیم بود. مسلماً بین خالق علم و حامل علم فرق بسیار زیادی است، چنانکه بیشتر دانشمندان حامل علم و افرادی از آنها خالق علم می‌باشند» (شریعتی، ۱۳۸۸: ۵).

در واقع، اغلب دانشجویان پس از فراغت از تحصیل با این مشکل روبه‌رو می‌شوند که گویی بین آموخته‌هایشان در دانشگاه و مسائل پیش‌رو پیوند کمی وجود دارد یا به هیچ وجه پیوندی وجود ندارد. شاید بتوان به صورت تمثیلی گفت که آنها (در صورتی که دانش لازم را اندوخته باشند) همانند لپ‌تاپ

فهرست □ ش

مجهری هستند که با وجود همه امکانات و قابلیت‌ها، مبدل لازم را برای کاهش ولتاژ برق و در نتیجه امکان استفاده بهینه ندارند! در اینجا مناسب به نظر می‌رسد که گزارشی از وضعیت روش‌شناختی پایان‌نامه‌های علوم سیاسی دانشگاه تهران ارائه شود. در این مطالعه کل پایان‌نامه‌های^۱ دانشجویان کارشناسی ارشد و رساله‌های^۲ دکتری علوم سیاسی دانشگاه تهران در سال ۱۳۹۳-۱۳۹۴ بررسی شد. در مجموع ۱۱۱ پایان‌نامه (۸۴ پایان‌نامه کارشناسی ارشد و ۲۷ پایان‌نامه دکتری) مطالعه شدند که وضعیت روش‌شناختی آنها چنین است:

نمودار ۱ وضعیت روش‌شناختی پایان‌نامه‌های علوم سیاسی دانشگاه تهران در سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۴

همان‌طور که در نمودار ۱ مشاهده می‌شود بیشترین استفاده از روش در پایان‌نامه‌های علوم سیاسی دانشگاه تهران در سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۴ استفاده از روش توصیفی - تحلیلی است که نزدیک یک سوم پایان‌نامه‌ها را به خود اختصاص داده است و بعد از آن نیز روش توصیفی، روش حدود ۲۸ درصد از پایان‌نامه‌هاست. اما یکی از نکاتی که در این پژوهش روشن شد، این است که بعضی از پایان‌نامه‌ها، فاقد روش هستند که در نوع خود عجیب است! (نظری و آرمون، ۱۳۹۵).

1. Master

2. Dissertation or Thesis

بررسی و ارزیابی علمی طرح‌نامه‌های پژوهشی و مقاله‌های برخی دانشجویان و استادان عزیز و مشکلات جدی غالب آنها از حیث روش‌شناختی، اهمیت ارائه بحثی کاربردی در حوزه روش پژوهش با هدف انتقال تجارب علمی و کمک به آن دسته از دانشجویان علاقه‌مندی را که در صدد فراگیری روش پژوهش هستند، دوچندان می‌کند. در واقع، ما با مشکل مضاعفی در حوزه علمی مواجه هستیم: از طرفی شاید برخی افراد خلاق و هوشمند به دلیل عدم توانایی در ارائه روشمند ایده‌ها و دیدگاه‌های خود، فرصت لازم را برای مشارکت علمی پیدا نکنند؛ از طرف دیگر، برخی از افراد با فراگیری برخی اصول و قواعد نگارشی و روش‌شناختی، به ارائه مقالات شبه علمی و کم‌مایه بپردازند که بیش از دانش‌افزایی، به تولید نوشتارهای صوری با ظاهر علمی منتهی می‌شود. رضا داوری اردکانی در این زمینه می‌نویسد:

«ما از ابتدا تلقی صحیحی از *The Information Sciences Institute* / *ISI* نداشتیم و چون تازه وارد راه علم سنجی شده بودیم و ملاک و میزان نداشتیم (و اگر هم داشتیم و داشته باشیم به طور معمول به ملاک‌های خودی اعتماد نمی‌کنیم) ناگزیر *ISI* را ملاک مطلق علم و جهل فرض کردیم و به کسی که مقالاتش در فهرست *ISI* درج نشده است، نمره صفر دادیم و او را در علم بی‌صلاحیت دانستیم. این یک ظلم ساده نیست، بلکه می‌تواند اقدامی در جهت سست کردن رشته ارتباط علم با جامعه علمی کشور و فراهم ساختن مجال برای ظاهرسازی و مقاله‌پردازی باشد» (داوری اردکانی، ۱۳۹۴).

این کتاب (که **جلد نخست** مجموعه روش و نظریه در علوم سیاسی است)، به این دلیل نوشته شد که نتوانستم کتابی پیدا کنم که تمام موضوعاتی را که مدنظر داشتم به صورت متمرکز، کاربردی و فهم‌شدنی ارائه کرده باشد. به ویژه می‌خواستم کتابی بنویسم که مباحثی از سطح مقدماتی تا پیشرفته داشته و مطالب آن به دقت دسته‌بندی شده باشد و برای تدریس مناسب باشد. در این کتاب تلاش شده است تا شما با آموزش گام‌به‌گام روش پژوهش کاربردی، با معیارها و استانداردهای دقیق نگارش علمی آشنا شوید و بتوانید پژوهشی را به صورت مستقل انجام دهید. بنابراین، تقاضای جدی نگارنده این است که مطالب را به صورت پیوسته و منظم مطالعه کنید و تا آنها را به صورت دقیق و عینی فرانگرفته‌اید، سراغ مطالب دیگر نروید. چون مطالب ارائه شده ماهیتی به هم پیوسته و زنجیره‌وار دارند و بهتر آن است که از طریق تمرین، مطالب آن را ملکه ذهن خود کنید و به یاد بسپارید.

با وجود تلاش‌های ارزنده نویسندگانی که تاکنون آثاری در باب روش پژوهش نوشته‌اند، کمتر منبعی وجود دارد که به طور عملی و با ذکر مثال‌های عینی، علاقه‌مندان را با بحث روش پژوهش و نگارش علمی آشنا کند. یکی دیگر از مشکلاتی که در فراگیری روش پژوهش علمی وجود داد، شکایت برخی دانشجویان از ارائه مطالب خسته‌کننده در این زمینه است. با درک این نکته، تلاش شد که ضمن آنکه مطالب به نحوی ارائه شود که مفاهیم و ابزارهای تحلیل علمی منتقل شود، از ظرفیت‌های زبان ادبی، طنز و مطایبه، درس‌های تاریخی، ... نیز برای یادگیری بهره گرفته شود. همچنین، از آنجایی که

فهرست □ ض

روش پژوهش ماهیتی نظری-کاربردی دارد، در این کتاب، ضمن تبیین ابعاد نظری بحث، مثال‌ها و تمرین‌هایی گنجانده شده است که مرحله‌به‌مرحله باید مورد توجه قرار گیرد. زیرا صرف یادگیری مفاهیم یا حفظ تعریف‌ها تاکنون هیچ فردی را محقق نکرده است و نخواهد کرد. این شما هستید که می‌توانید با همتی عالی و جدیتی روزافزون، با انجام دادن دقیق تمرین‌های کاربردی، به نتیجه کار امیدوار باشید و در این راه موفقیت را تجربه کنید.

هدف کتاب حاضر این است که دانشجویان را در چارچوب یک مطالعه تخصصی و متمرکز در رابطه با موضوعی تجربی، نظری یا تاریخی در علوم اجتماعی هدایت کند. به علاوه، قصد داریم که دانشجویان عزیز را گام به گام با مهارت‌های پژوهشی و نیز تجربیاتی آشنا کنیم که آنها را برای نگارش پایان‌نامه‌های دوره پایان تحصیل آماده می‌سازد، آشنا کنیم. بعضی از دانشجویان ایده‌های پایان‌نامه‌های خویش را هنگامی که در حال گذران دوره‌های آموزشی در طول ترم هستند، بسط می‌دهند. با این حال حتی برای آنهایی که چنین نمی‌کنند، این کتاب، دانشجویان را با مثال‌های کاربردی از نوع کارهای میان رشته‌ای آشنا می‌کند که در مطالعات اجتماعی مد نظر هستند. همچنین به دانشجویان فرصت می‌دهد که نحوه یافتن موضوع پژوهش، هدایت پژوهش با استفاده از منابع اولیه، تجزیه و تحلیل داده‌ها و بسط و تعمیم استدلال را تمرین کنند. بنابراین، دوباره پیشنهاد می‌کنم مطالب ارائه شده در کتاب را به دقت و بر اساس نوعی تقدم و تأخر که در ارائه بحث‌ها رعایت شده است، مطالعه و مهم‌تر از آن تمرین کنند. نکته مهم‌تر آنکه، تمرین مستمر و پشتکار ما را در فراگرفتن روش پژوهش بیش از پیش یاری می‌دهد.

کتاب حاضر، در قالب چهارده فصل تنظیم شده است. درس اول، به آشنایی با مفاهیم و کلیات روش پژوهش، بحث درباره روش پژوهش و آشنایی با راهبردهای پژوهش (قیاسی، استقرایی، پس‌کاوی و استفهامی) اختصاص دارد؛ در فصل دوم، رویکردهای اصلی پژوهش بر اساس ماهیت داده‌ها، به صورت کمی-تجربی^۱ و کیفی-تفسیری^۲ و امکان در نظر گرفتن رویکردی ترکیبی از کمی و کیفی (چند روشی) بحث خواهند شد. فصل سوم به بررسی فرایند پژوهش و برخی مشکلات اولیه نظیر دشواری درست شروع کردن، بروز سردرگمی و بلا تکلیفی اولیه، احساس مبهم درباره یک پدیده، کامل-گرایی افراطی یا وسواس بی‌مورد، عدم بررسی ادبیات پژوهشی موجود، کلی‌گویی و تعریف نکردن دقیق مفاهیم، بی‌توجهی به اقتصاد مطالعه و نوشتار، بن‌بست در فرضیه، توجه نداشتن به زمان‌بندی دقیق و عدم بازبینی نهایی کار (شکلی و محتوایی) توجه دارد.

1. Quantitative Research
2. Qualitative Research

ط □ روش پژوهش و نگارش علمی: راهنمای عملی

در فصل چهارم با عنوان *شناسایی و طرح مسئله پژوهش*، شیوه‌های فهم دقیق مسئله، شیوه بیان مسئله پژوهش و مشخص کردن موضوع خود مطرح خواهد شد؛ فصل پنجم نیز به بررسی ادبیات علمی موجود و فهم زمینه‌های پژوهش و نحوه نگارش ادبیات موجود می‌پردازد؛ *سنخ‌شناسی پژوهش: بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای*، عنوان درس ششم است که ضمن تبیین اهمیت سنخ‌شناسی پژوهش به سه سنخ پژوهش بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای اختصاص دارد. در فصل هفتم تلاش شده است تا نحوه طرح پرسش‌های پژوهش، فرضیه‌سازی، متغیرهای فرضیه و انواع آن و شیوه‌های بیان فرضیه مورد توجه قرار گیرد؛ عنوان فصل هشتم، *چارچوب نظری پژوهش* است که به در آن تلاش شده تا ضمن تعریف نظریه، نحوه آشکارسازی طرح نظری پژوهش و تبیین مفاهیم مطرح شود.

فصل نهم *نحوه ارائه الگوی تحلیلی و عملیاتی کردن پژوهش*، مراحل ارائه الگوی تحلیلی پژوهش و ارائه مدل تحلیلی (عملیاتی) پژوهش را به ما آموزش می‌دهد؛ فصل دهم به بحث درباره ساختار مقاله علمی و شناخت انواع مقاله در قالب‌های مقاله پژوهشی، مقاله مروری، مقاله علمی-ترویجی، مقاله دانشنامه‌ای یا دائره‌المعارفی، مقاله نقد و بررسی، مقاله همایش یا سمینار، مقاله گردآوری یا ارائه دیدگاه اختصاصی دارد، در فصل یازدهم، *اجزای اصلی نوشتار علمی با محورهای نظیر مقدمه، چکیده، مقدمه، متن اصلی پژوهش و نتیجه‌گیری بررسی و دستورالعمل‌های شیوه نگارش مقاله علمی ارائه شده است.*

در فصل دوازدهم با عنوان *نحوه ارجاع‌دهی و مستندسازی پژوهش*، شیوه‌های ارجاع‌دهی، نحوه تدوین فهرست منابع یا کتاب‌نامه و نحوه ارجاع به کتاب، مقاله، طرح پژوهشی، پایان‌نامه و رساله، سایت و شبکه‌های اجتماعی، فرهنگ لغت، دایره‌المعارف و روزنامه، گفت و گوی شخصی مورد توجه قرار گرفته است؛ در فصل سیزدهم با عنوان *نکات مهم برای نهایی‌سازی پژوهش* که آخرین درس ارائه شده در این مجلد است، نکات شکلی و محتوایی برای ارائه مطلوب پژوهش بیان می‌شود تا بتوان به نحو مؤثرتر شاهد موفقیت بیشتری در کار خود باشیم. در فصل چهاردهم، نحوه جستجوی علمی در اینترنت مورد توجه قرار گرفته است.

تجربه بیش از یک دهه آموزش و تدریس روش پژوهش به صورت‌های مختلف (کلاس و کارگاه علمی) در این اثر استفاده شده و امید است موجب رفع مشکلاتی شود که در حال حاضر برای نگارش علمی و انجام دادن پژوهش کاربردی با آن روبه‌رو هستیم. این کتاب، بیش از هر چیز بیانگر ارائه سبک خاص و متفاوت در آموزش روش پژوهش است که در آن تلاش خواهد شد علاوه بر توجه به تجارب آموزشی در انتقال آموخته‌ها، به ارائه سبک جدیدی در این مسیر پرداخته شود، سبکی که در آن ضمن توجه به ضرورت‌های آموزشی، تلاش شده است تا مطالب با شواهد و مثال‌های کافی و با عطف نظر به واقعیت‌های عینی انتقال یابد و مباحث به صورت جذاب‌تری ارائه شود.

فهرست □ ظ

به رسم ادب، از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر ابراهیم متقی که مشوق اینجانب در تدریس روش پژوهش در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد علوم سیاسی در دانشگاه تهران بودند، بسیار سپاسگزارم. شایسته است از جناب آقای علی رجب‌زاده، دانشجویان و استادان فاضلی که در کارگاه‌های برگزار شده روش پژوهش در دانشگاه‌های شیراز، زاهدان، کرمان، خراسان شمالی، دانشگاه ارومیه، پردیس البرز دانشگاه خوارزمی، دانشگاه فرهنگیان و دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات تهران - شرکت داشتند، تشکر کنم. تلاش ارزشمند جناب آقای نظام‌آبادی، جناب آقای رضایی و سرکار خانم اسدشیر برای نهایی‌سازی کتاب در انتشارات دانشگاه تهران قابل تقدیر و قدردانی است. همچنین از خداوند سبحان، آرزوی سلامتی و بهروزی همسر و فرزندانم، نگین و معین عزیز را دارم. یاد و خاطره مادر بزرگوار و مهربانم حاجیه خانم مصطفایی همیشه با من خواهد بود. امیدوارم که همه در پناه خداوند متعال، شاد و سلامت باشید و قدر پدر و مادر خود را بیش از پیش بدانید.

علی‌اشرف نظری

دانشیار علوم سیاسی دانشگاه تهران